

Do řady závažných témat řešených na nedávných zasedáních ÚV KSČ a analyzovaných ve vystoupeních předních představitelů KSSS a KSČ, se promítá požadavek kriticky posoudit a přehodnotit výsledky vědeckovýzkumné práce.

Z atmosféry kritických přístupů, kterou vyvolávají jednání stranických orgánů, nelze vyjmout ani naši sociologii. Zejména problematika vzájemného vztahu sociologie a sociální praxe by dnes měla být nastolována s mnohem větší náročností a konkrétností, než tomu bylo doposud.

Objednávka adresovaná společenskovědnímu poznání vychází v podstatě ze dvou zdrojů. Jednak ze závěrů a směrnic stranických jednání, které jsou konkretizovány v různých rovinách obecnosti (například v jednotném plánu základního společenskovědního výzkumu, v dokumentech usměrňujících činnost jednotlivých výzkumných a pedagogických pracovišť a podobně). Toto, dále-li se to tak říci, „strategické“ zaměření našeho sociologického poznání je projevem úzkého spojení stranických a státních orgánů a vědeckovýzkumnou základnou.

Společenskovědní objednávka se ve vztahu k sociologickému poznání formuluje i v osobním bezprostředním spojení s potřebami každodenního života. Dynamičnost života, dramatická a rozpornost procesů každodennosti je prostě taková, že se nedá přehlížet. Právě tady se potvrzuje, že sociologické poznání nemůže být jen „pokojným elementem“ dlouhodobě naplánované výzkumné činnosti a „akademizujícím rozjímáním“. Sociologické poznání je významným prvkem sociálních vztahů. Objevuje příčiny a vstupuje do svárů, které přináší život nejen velkých a malých sociálních skupin, ale i každého individua. Proto se například ve vztahu k poznání některých oborových sociologických disciplin vytváří situace vyžadující doslova dnes a denně vstupovat do rozporů doby. Je tomu tak jak ve sféře zdokonalování řízení národního hospodářství, tak v procesech urychlování vědeckotechnického pokroku, a zejména pak v ideologické práci, v zápasech o vědomí a ve vědomí lidí.

Je tedy přirozené, že ve spojení sociologického poznání s potřebami praxe se dnes projevuje nemálo problémů. *Nevěnujeme stále ještě více energie tomu, abychom dokazovali možnosti a potřebnost sociologie, než vlastnímu poznání, analýze, studiu těch rozporů a otázek, které naše společnost musí řešit?*

Materialistická dialektika nás učí, že možnost se nikdy neuskuteční zcela automaticky. A nejenom to — možnost je třeba nejen poznávat, ale i realizovat. A právě v procesech přetváření světa praktickou činností tříd, velkých i malých sociálních skupin a jednotlivců velice záleží na tom, zda, kdy a jak budou odhaleny reálné možnosti tohoto přetváření.

V základech zájmů socialistické společnosti se nesmí ztratit požadavek znovu a znovu otevírat prostor pro vědecké využívání zákonů dialektiky. Potřeba jejich poznávání a využívání narůstá úměrně k rozvoji socialistické společnosti a k rozsáhlosti našich cílů. Nic na tom nemění skutečnost, že ani socialistická společnost nemůže tyto objektivní zákony postihnout plně, absolutně a vyčer-

pávajícím způsobem. Naše poznání a ovládnutí nekonečnosti těchto zákonů bude vždycky relativní.

I tady platí, že dnes se nutně zvětšuje úloha subjektu, zvláště při poznávání a překonávání rozporů, které stimulují společenský rozvoj a jejichž řešení posunuje socialistickou společnost vpřed.

Sám pohyb společnosti je vždy alternativní. Předpokládá volbu možnosti postupného pohybu, volbu nejlepší varianty [Voronovič 1984].

Dialektika socialismu je nutně spojena nikoli s třídními protiklady, ale s protiklady, jež vznikají zejména při řešení rozporů jak nejracionálněji postupovat vpřed. Faktor realismu, který musí být vlastní naší politice, při řešení těchto rozporů vyžaduje střizlivé, realistické a věcné hodnocení situace a možností, které, jak upozorňoval V. I. Lenin, musí být nezávislé na našich sympatiích a přáních.

Dialektiku socialismu nutně provází zápas takovýchto rozporů, a to v různých rovinách obecnosti. Projevují se zejména v činnosti jednotlivců, pracovních kolektivů, malých a velkých, formálních či neformálních sociálních skupin a celé společnosti. Právě tady se rodí spektrum možností, které je třeba poznávat. A. Afanasjev v této souvislosti připomíná nutnost „... diskusí, posuzování, projednávání, srovnávání rozdílných názorů, hledisek variant, jejich hodnocení a výběru nejlepších“ [Afanasjev 1985 : 6]. Je to aktuální požadavek ve všech rovinách poznávání a rozhodování. Proto se v dalším vývoji sociologického poznání budeme nutně setkávat se situacemi, kdy se hledají a posuzují optimální cesty rozvoje nejen společnosti jako celku, ale například i některých lokalit. Takovou „lokalitou“ může být problematika rozvoje Severočeského kraje, otázka jak reagovat na delikventnost mládeže, narůstající rozvodovost mladých manželství a podobně.

Poznaná možnost se stává smysluplnou a významnou především tehdy, jestliže je posuzována jako stav, jehož analýza napomůže očekávaným změnám, které se v procesech socialistické výstavby stávají novou skutečností. Jen v takovém přístupu můžeme uplatnění párových kategorií materialistické dialektiky, jakými jsou možnost a skutečnost, hodnotit jako nástroj odhalující reálné možnosti přeměn v novou skutečnost, jako vědeckou metodu poznání a přetváření světa.

Sociologie bude ve svých poznáních vždy ukazovat život prostřednictvím rozporů, které odhalují méně či více určující souvislosti a podstaty. A nejen to. *Je-li život lidí jako sociální realita viděn jako problémová, konfliktní a vysoce dramatická realita, pak za tím, co je dnes, musíme nacházet to, co chceme, aby bylo zítra.*

Stojíme vlastně na samém počátku situace, jež nás nutí hlouběji se zamýšlet nad skutečností, že socialistická společnost musí své rozpory poznávat a řešit již ze stadiu „rozdílu“ (tedy určitého nesouladu mezi jevy a procesy či mezi jednotlivými stránkami jevů a procesů), to znamená dříve, než přerostou v sociální konflikt. To je cesta, která vede „... k zúžení oblasti použití násilných metod při řešení rozporů. Tak se postupně začíná uskutečňovat Marxova předpověď, že až ve společnosti nebudou existovat třídy a třídní antagonismus, přestanou být společenské evoluce politickými revolucemi“ [Fedosjev 1984 : 114].

Stranou této „nové situace“ nemůže zůstat studium možností a realizace podmínek, které mají vést k efektivnějšímu vstupu sociologického poznání do praktických zápasů doby, k reálnému zavádění sociologických poznatků do praxe socialistické výstavby.

V sociologické analýze bychom neměli nijak meritorně od sebe oddělovat

(a) *poznání alternativ možností řešení a (b) poznání procesů jejich realizace.*

Oboje bude vždy součástí mechanismů socialistických rozporů a zdrojem dynamického rozvoje naší společnosti. Jen v jednotě jejich řešení se marxisticko-leninská sociologie stává nejen prostředkem poznání světa, ale prostředkem jeho přetváření a ovládnutí. Pro toho, kdo zaujímá pozice materialistické dialektiky, programově platí, že sociologické poznání vědomě slouží potřebám strany a je součástí zápasu za aktivní přeměnu tohoto světa.

Jde o koncepční otázky, jimiž se dnes nezabýváme jen u nás. (1) Mnozí naši sociologové mohou ve vztahu k takto formulovaným požadavkům oprávněně namítnout, že dokud nebylo jasné místo a postavení marxisticko-leninské sociologie v naší společnosti, dokud nebyly vytvořeny určité teoreticko-metodologické předpoklady k myšlenkovému zpracování poznávané skutečnosti, dokud nebyla koncipována základní teoreticko-metodologická orientace, vybudovány potřebné institucionální struktury atd. — těžko bylo možno očekávat „bezprostřední užitek sociologického poznání“. (2)

Nové podmínky a předpoklady však byly v posledních letech v zásadě realizovány. Jejich dotvoření je procesem, který nebude nikdy dokončen. Jde jen o to, aby jeho dynamika měla sílu a rychlost dynamiky společenských zápasů doby, která nám stále důrazněji předkládá otázky praktického významu a využití sociologického poznání.

Naše logické argumenty o potřebě výstavby sociologických pracovišť, o zabezpečení profesionální přípravy sociologických kádrů, musí být dnes doloženy analýzou možností reálného, konkrétního, mnohotvárného praktického využití sociologických analýz.

„Podobně jako je rozvoj sociologie doprovázen osvojováním jejích gnozeologických, metodologických a metodických poznatků, musí být nutně ve stále větší míře doprovázen studiem širokého okruhu otázek, jež souvisejí s podmínkami, prostředky a výsledky praktického využití těchto poznatků“. (3)

V této souvislosti je nezbytné připomenout, že existují témata, k nimž se nejen chceme, ale musíme vracet. Ve svém významu, v aktuálních potřebách doby a v nové situaci totiž vyžívají, dožadují se odmítnutí a korigování, doplnění a především rozšíření a rozvinutí. Právě při jejich řešení se ověřuje, že dialektická negace je momentem souvislosti nového se starým, uchováním a odmítnutím, popřením, ale především rozvinutím všech kladných stránek starého. Dokážeme v naší sociologii uplatnit Leninovu myšlenku o procesu vývoje, který v sobě nese zbytky minulosti, základy přítomnosti a zárodky budoucnosti? [Lenin 1957 : 44].

Sociologické poznání korelačních, funkčních a kauzálních závislostí a vztahů

Je-li společenská objednávka vůči marxisticko-leninské sociologii koncipována v různých rovinách obecnosti i v různé poloze bezprostřednosti sociálních potřeb, nutně se dostáváme do situace, že v sociologickém poznání budeme odhalovat různé úrovně závislosti mezi jevy a skutečnostmi sociálního světa lidí.

Pokusme se nyní naznačit, zatím spíše jako hypotézu než jako hluboce ově-

(1) Například na podobné problémy upozorňoval V. Dobrijanov na zasedání Varenenské sociologické školy v červenci 1981, když znovu hovořil o úkolech bulharské sociologie — nepublikovaný referát *„Otázky spojení sociologie se sociální praxí“* r. 1981 [Ivanov 1985 : 14–19].

(2) V. I. Lenin v této souvislosti připomínal, že musíme mít k dispozici stupínky „poznání světa, uzlové body v síti, které jí pomáhají poznávat a ovládnout“ [Lenin 1960 : 95].

(3) Dobrijanov V., citované nepublikované vystoupení na jednání Varenenské sociologické školy.

řené tvrzení, jako jeden z možných, k diskusi určených přístupů, jaké typy závislosti je možno sledovat (analyzovat) v marxisticko-leninské sociologii.

Nemálo sociologických poznání je orientováno k analýze korelačních závislostí.

Můžeme samozřejmě vést diskusi o tom, zda výzkumy odhalující prostou souvztáhnost mezi jevy a věcmi jsou či nejsou významnou informací. Skutečnosti však zůstává, že v analýze stavu a dynamiky společenského vědomí nám umožňují charakterizovat korelace například mezi vzděláním a světonázorovou orientací, věkem a stavem religiozity, stranickou příslušností a hodnotovou orientací člověka, socioprofesioním zařazením a ochotou angažovat se v základních procesech výstavby socialismu a přinášejí rozmanité pohledy na zkoumanou skutečnost. A to není z hlediska potřeb společenské praxe málo.

V sociálních zápasech doby, jejichž neoddělitelnou součástí je „... práce, zaměřená na zvyšování uvědomělosti mas a na určitou, chcete-li, přestavbu společenského vědomí“ [Černěnků 1984 : 8], jsou tato zjištění meritorně významná zejména pro ideologickou a masovou politickou práci.

Analýza korelačních závislostí není samozřejmě omezená jen na oblast společenského vědomí. Cenné a svou konkrétností nenahraditelné informace přinášejí například výzkumy odhalující souvztáhnost mezi vzděláním a příjmem obyvatelstva, charakterem práce a kvalifikací, sociálně profesioním zařazením a strukturou volného času a tak dále. Poznání korelačních závislostí poskytuje bezesporu významnou informaci, bez níž se dnes neobejdeme v mnoha oblastech našeho života. A nejen to. Toto poznání se stává základem pro analýzu funkčních a kauzálních vztahů.

Sociologické poznání může být orientováno k analýze funkčních závislostí.

Jeho základem je takový typ vysvětlení, jenž získáváme v analýze spojení „objekt — funkce“, respektive „objekt — očekávané fungování“. Sociologické poznání v tomto případě nejčastěji vychází nejen ze sledování vzájemných souvislostí, ale i vzájemného působení dvou nebo více „samostatných jevů“, aniž by byly analyzovány jiné, obecnější vztahy. Pro sledované závislosti je charakteristická (podstatná) jejich zaměřenost. Směřují k uchování, obnově nebo k dosažení určitých cílových vztahů.

Analyzujeme-li například vztahy mezi mistrem a pracovníky dílny, jde nám o poznání takových vazeb, které jsou podstatné pro realizaci plánovaných úkolů, pro dosažení vysoké produktivity práce, dobré pracovní atmosféry a podobně.

Společenské determinanty vždycky nutně zahrnují i určité funkční závislosti. Jsou výrazem nejméně dvou skutečností. Určité adaptace člověka, skupiny (subjektu) vzhledem k daným podmínkám. Musí však být i prostorem a možnostmi, které člověku dávají příležitost, aby svou aktivitou přesahoval funkční závislosti. Jinak by se funkční závislost stala konzervujícím, stagnujícím, strnulým, metafyzickým aspektem společenské integrace. (4)

„Zvláštní případ“ funkčních závislostí nastává tehdy, když zavedeme novou „intervenční proměnnou“. Vytváříme tak situaci blízkou kontrolovanému experimentu. (5) Do vztahu objekt — funkce tak vstupuje nový, aktivní, specifický element sociálního poznání, řízení a změny.

(4) Není například vůbec náhodné, že Mertonovské koncepce funkcionalismu mají právě tato metafyzická omezení. Jako svůj první postulát koncipují požadavek „funkcionální jednoty“ a rozpor charakterizují jako nedostatečnou integraci systému. K této problematice [Rychtařík 1984 : 138—153].

(5) Například Kupnijak, A. P.: *Metodologičeskije problemy socialnogo eksperimenta*. Moskva 1971, nebo Rivkina, R. V., Vinokurov, A. V., *Socialnyj eksperiment*. Novosibirsk 1968, nebo Rychtařík, K., *Sociologie na cestách poznání*. Praha 1978, s. 91—115.

V poznání funkční závislosti otevírá zavedení „intervenční“ (experimentálně) proměnné další, nové prostory jak v nových přístupech pro poznání a objasnění například otázek efektivity výchovné práce, tak například pro řešení řady problémů, jež jsou spojeny se zdokonalováním systému řízení, s hledáním optimálních variant a nejschůdnějších cest procesů intenzifikace výroby a podobně.

V poznání funkční závislosti bude stále více platit, že se zajímáme o procesy směřující k očekávanému fungování. Analýza sledovaných vazeb nám ve své relativní autonomii dává možnost posoudit, jak přispívají ke stabilitě a k očekávané dynamice systému, jak a čím jsou „funkční“ nebo „disfunkční“.

I k tomuto typu sociologického poznání, který jsme označili jako analýzu funkčních vztahů, lze mít oprávněné výhrady. Rigidně vzato — je momentem časově a místně „lokalizovaného poznání“, jež je orientováno jen na určité souvislosti a „v dané chvíli“ rezignuje na hlubší, příčinné souvislosti. Zabýváme se například především tím, zda a jak některá proměnná působí na sledovaný objekt, jak, čím, proč a kdy stimuluje procesy sociálního rozvoje a podobně.

V pozitivistických přístupech je toto poznání programově koncipováno jako způsob, jak se zbavit filozofického kauzalizmu, jak odmítnout „filozofickou metafyziku“. Proto je příčinnost zaměněna pravděpodobnostním, funkcionálním vztahem, kdy jeden jev se sleduje jako příčina jevu druhého. U pozitivistů je tomu tak proto, aby nemusely být hledány hlubší, vnitřní, podstatné determinanty a souvislosti. O ideově politických důsledcích těchto postupů byla zmínka již při jiné příležitosti [Rychtařík 1984 : 225—236].

I v marxisticko-leninské sociologii, například v analýze, kterou realizujeme v oborových sociologických disciplínách, nejen můžeme, ale i musíme hledat a ukazovat funkční souvislosti dvou nebo více samostatných jevů. Například sociologická šetření prokazatelně dokazují růst či pokles populace v závislosti na některých ekonomických opatřeních, jakými byly třeba úpravy cen dětského zboží, nebo naopak zvýšení rodinných přídatků. Stejně tak je možno sociologicky sledovat změny struktury volného času v závislosti na zvětšování území, které bylo postupně pokryto signálem prvního a druhého televizního programu, nebo lokální růst zaměstnanosti žen v závislosti na výstavbě školek, jeslí a podobně.

Na rozdíl od buržoazních funkcionalistů, naše funkční analýza předpokládá, že se respektuje to nejdůležitější — příčinné, že nejsou přehlíženy obecné determinující skutečnosti. Rozšiřování televizního signálu, stejně jako výstavba dětských předškolních zařízení, je součástí soustavné péče socialistické společnosti o dosažení vysoké životní úrovně. Není motivována snahou na lidech vydělat, ale naopak — zaměstnaným ženám a mladým manželstvím maximálně pomoci a tak dále.

Reálně existující a sociologií poznávané funkční vazby jsou odrazem vztahů, které vznikají například mezi určitým plánovaným opatřením a sledovaným jevem. Jejich analýza slouží k popisu a k vysvětlení funkčních vazeb sledovaných skutečností. Hlubší posouzení těchto vazeb však nutně předpokládá jejich začlenění do širších souvislostí, do procesů poznávání, osvojování a přeměn sociálního světa lidí.

Sociologické poznání musí být programově orientováno k odhalení kauzálních (příčinných) vazeb a souvislostí.

I ve společenském životě platí, že určitá příčina (nebo skupina příčin) podmiňuje určitý účinek (nebo účinky). Ve filozofické literatuře se dočteme o tzv. úplné příčině jako o souhrnu všech okolností, které vedou k účinku.

Dialektické poznání v sobě vždy nese určitou skepsi. Proto je oprávněná

otázka, je-li vůbec někdy možné poznat všechny okolnosti, jež vedly ke chtěným i nechtěným účinkům? Nelze „úplnou příčinu“ stanovit vlastně jen u velmi jednoduchých, „jednosměrných“ případů?

Příčinné vazby jsou velmi rozmanité, a to jak ve sféře přírodních, tak i společenských věd, v mikro-mezo i v makrosvětě. Rozmanitost, bohatost a rozpornost vzájemného působení jevů a procesů sociálního života vyžaduje, aby byla zkoumána i rozmanitost, bohatost a rozpornost příčinných vazeb. Proto budou potřeby sociálního světa lidí nutit sociology, aby odhalovali především hlavní, určující, příčinné závislosti a k jejich řešení orientovali sociální praxi.

Korelační a funkční vazby ukazují, jak se ta která skutečnost jeví. Lenin připomínal, že jev není něco zcela odlišného, jiného než podstata. Dialekticko-materialistická teorie odmítá nejen kantovskou metafyzickou hranici mezi jevem a podstatou, ale i představu o nepřekročitelném „předělu“ mezi korelačním a funkčním poznáním na straně jedné a kauzálním poznáním na straně druhé. To jen pro metafyzika jsou tyto vztahy a jejich myšlenkové odrazy izolovanými, strnulými, jednou provždy oddělenými, na sobě nezávislými pojmy.

Zvýraznění jednoty a vzájemného spojení existujících korelačních, funkčních a kauzálních vztahů nic nemění na skutečnosti, že teprve v nalezení příčinných závislostí se naše poznání stává úplnější a pravdivější. Jen takové poznání směřuje a přivádí k odhalení podstaty jevů a procesů.

Jak jsme se pokusili naznačit — korelační a funkční vztahy mají nutně svá omezení. Proto nemůžeme nevidět rozpornost jejich poznatků. Na straně jedné v sobě nesou významná empirická zjištění umožňující formulovat určité zobecňující poznatky. (Z hlediska formálního třídění je možná lze označit jako empirická zobecnění o vztazích mezi dvěma nebo více jevy.) Na druhé straně myšlenka zobecnění v sobě vždycky obsahuje požadavek poznání především podstaty, racionální abstrakce, ukázání a překonání toho, co je dáno bezprostředností, potřebu vydělit, definovat právě takové vlastnosti a vztahy mezi zkoumanými jevy a skutečnostmi, které určují jejich podstatu.

I pro sociologická poznání korelačních, funkčních a kauzálních vztahů platí, že zatímco sociolog soustřeďuje pozornost jen na některou stránku zkoumaného jevu, je každá věc či proces komplexem mnoha vztahů a vlastností. Od řady vlastností v každém poznání tedy nutně abstrahujeme. Významné je na co soustřeďujeme pozornost a od kterých skutečností odhlížíme. O tom rozhodují nejen úkoly praktické poznávací činnosti, ale i teoreticko-metodologické a politicko-etické dispozice sociologa volit nejrationálnější cesty pravdivého, přesného, dostatečně konkrétního a diferencovaného poznání.

V. I. Lenin v této souvislosti píše, že naše poznání se nevzdaluje pravdy, když stoupá od konkrétního k abstraktnímu. Naopak — takové poznání odráží přírodu, společnost a myšlení hlouběji, věcněji a úplněji [Lenin 1960 : 173].

Také v sociologii je myšlenková abstrakce nejen nejrationálnější cestou k uchopení podstaty jevů a procesů, ale i nejhlubším a běžnému „každodennímu empirismu“ nedostupným poznáním, s nímž se člověk ztotožňuje a jež přijímá jako své přesvědčení. Snad právě proto dokážeme „vyváznout“ z běžných, reálných situací. Z myšlenkové abstrakce však úniku není. Vrací se jako „trvalý stav“, jako pochopení rozporů přírody, společnosti a myšlení, jako celoživotní orientace, jako znepokojující hlas zvonu, který nelze neutralizovat lhostejností, protože znovu a znovu žádá udělat něco pro tento svět.

A tak nám klade otázky a dožaduje se odpovědi nejen „empirismus každodenní“, ale i myšlenková abstrakce. Zpravidla dává více otázek než odpovědí. Abstrakce je výkonným motorem lidských snah, intelektu, tvůrčí fantazie, lidského hledání a životních orientací.

To vše neznamená, že bychom se neměli více zamýšlet nad tím, zda se naše myšlenkové abstrakce, které jsou vždy určitým vzdálením se od objektivní skutečnosti, nedostávají někdy tak daleko od života, zájmů, potřeb, nálad a životních orientací tříd a sociálních skupin, že jsou vlastně únikem od reálné skutečnosti.

Kriticky to vyjádřil s. J. Andropov, když řekl, že vlastně neznáme společnost, ve které žijeme, že studium konkrétních problémů rozvinutého socialismu bývá nahrazováno scholastickým teoretizováním, a proto věda dosud bohužel neposkytla potřebná řešení závažných problémů naší společnosti [Andropov 1983 : 6—7].

Zejména při rozpracování a aplikaci podnětů, s nimiž dnes vystupují přední představitelé KSSS, se i my budeme muset zabývat otázkou, do jaké míry a kde jsme podlehlí voluntaristickým představám, kde jsme přispěli k úniku od reálného světa lidí, od reálných problémů a reálné situace naší společnosti. Zkrátka požadavek zabývat se bez velkých slov a hesel reálnými problémy je dnes asi tím nejaktuálnějším požadavkem další orientace sociologického a nejen sociologického poznání.

Pouze analýza konkrétní situace může naznačit, které úkoly už dozrály pro praktická řešení, které vyžadují zatím „jen“ teoretické zpracování a důslednou přípravu a které je třeba zařadit do vzdálenější perspektivy. Redakční článek sovětské Pravdy z 22. 3. t. r. k tomu říká: „Znamená to pokračovat v leninské a postupovat ne od abstraktní teorie, ale od života, od praxe, kterou revoluční teorie musí objasňovat“.

Vraťme se však k původní problematice. Skutečností zůstává, že *sociologická poznání mají své „úrovně obecnosti“*. Každé zobecnění ještě neznamená, že bude analyzována podstata, že již došlo k takové analýze, která přináší *k v a l i t a t i v n ě nová zjištění*.

Poznání korelačních a funkčních vztahů je jen prvním krokem pro kvalitativně nová zjištění. Toto „jen“ je však nezbytným, základním a významným krokem a předpokladem, bez něhož v sociologii není možné žádné další poznání.

Naši hypotézu lze tedy koneckonců formulovat takto: *sociologické poznání je analýzou nejméně tří rovin vazeb*:

korelačních — které v empirickém popisu ukazují souvislosti dvou nebo více jevů. Zpravidla bývají vyjadřovány kvantitativně

funkčních — které jsou popisem a vysvětlením vztahů, pro něž je charakteristická jejich zaměřenost, snaha o uchování, obnovení nebo dosažení určitých cílů; nové možnosti tu poskytuje zavedení „intervenční proměnné“

kauzálních — které nakonec vždy vedou k odhalení hlavních příčinných, podstatných souvislostí. Podstata tu vyjadřuje nutnou, stálou a opakující se souvislost mezi společenskými jevy a procesy.

Jestliže přijmeme tuto hypotézu, pak musíme přijmout i povinnost jejího rozpracování v dalším poznání a perspektivně ukázat, jaké jsou možnosti uplatnění těchto typů vztahů v sociální praxi.

Budeme si přitom muset nejen klást, ale i postupně odpovídat na nemálo z hlediska potřeb praxe velice aktuálních otázek. Je například pravdou, že lidé vstupují do nekonečného množství vztahů. V nich dochází nejen ke konsesu (přízpůsobování), ale i k mnoha sociálním rozporům a konfliktům. Nemůže tomu být jinak, protože život lidí vždy byl a bude procesem, který je výsledkem mnoha rozporů a konfliktů, jež se ve svém rozmanitém působení nesčíslněkrát kříží, násobí a vzájemně vylučují. Dá-li se to tak říci, pak život

lidí, malých a velkých sociálních skupin a společnosti jako celku je výsledkem vzájemného působení těchto rozporů a konfliktů.

Proto budeme v analýze sociálního světa lidí nacházet vždy „různé druhy“, „různé typy“ vztahů, sledovat, jaké rozpory jsou pro ně typické, do které oblasti sociálního života jsou především orientovány, kolik a jaké souvislosti jsou více či méně podstatné, jak se projevují v potřebách, zájmech, v hodnotových orientacích, v postojích a podobně.

Snad není třeba připomínat metodologický význam toho, které závislosti budou charakterizovány jako podstatné či nepodstatné, kdy a proč bude dána přednost empirickému popisu souvislostí dvou nebo více jevů a kdy a kde budeme sledování těchto souvislostí spojovat s vysvětlením vztahů mezi funkčně plánovanými opatřeními a očekávanými cíli, kdy a kde jako nezbytnost budeme vyžadovat kauzální analýzu a tak dále.

Maximálně praktický efekt

Problematika vztahů sociologie a sociální praxe nám znovu vrací komplex otázek souvisejících s vymezením základních funkcí, jimiž marxisticko-leninská sociologie slouží k pochopení a přetváření světa. (6)

Sociologie stejně jako ostatní společenskovední disciplíny, bude vždy plnit poznávací a praktické úkoly. Tato zdánlivě prostá skutečnost bývá nezřídka zjednodušována — zpravidla tak, jak to vyhovuje nositeli nebo nositelům sociologického poznání. Nejčastěji se setkáváme s tím, že úkoly vědeckovýzkumné práce jsou redukovány na požadavek dosáhnout kvalifikovaného poznání různé obecnosti, přičemž otázky praktického uplatnění a využití výsledků vědeckovýzkumné práce jsou vydávány před závorku jako něco „mimo vědu“, co je úkolem praktiků či v nejlepším případě aplikované sociologie.

Takové představy jsme nejen zdědili od některých reprezentantů „akademické sociologie“ šedesátých let, ale nezřídka se rodí i v podmínkách naší současnosti. A tak máme autory, kteří se rádi stylizují do pózy arbitrá, aby nejčastěji v nejobecnější poloze — kriticky posuzovali, jak se to či ono dělá. Současně však zpravidla mají tisíce důvodů k tomu, aby se odmítali spolupodílet na vypracování některých praktických realizačních opatření, protože je snazší z nadhledu hodnotit práci jiných, než se konkrétně zabývat potřebami „příliš přízemní praxe“.

Otázky praktického využití sociologického poznání nejsou dnes jen věci teoretické diskuse, ale především vědecké politiky, ochoty a nezřídka i schopnosti vést a dělat výzkumnou práci tak, aby byla skutečně využitelná v procesech sociálních zápasů doby.

Základní aspekty této problematiky tvoří několik dílčích, ale podstatných otázek:

- Lze od samého počátku koncipovat sociologické poznání tak, aby ve svých výsledcích poskytovalo možnosti k maximálnímu praktickému využití?
- Jak naplnit, obrazně řečeno, praktické funkce sociologického poznání a přitom respektovat skutečnost, že řídicí orgány společenskovední praxe nutně disponují i dalšími zdroji informací o sociální realitě?
- Kdy a jak optimálně lze určitou rovinu vztahů sociologického poznání využít pro potřeby sociální praxe?

(6) V práci *Sociologie na cestách poznání*, Praha 1978 vymezuje K. Rychtařík čtyři základní funkce marxisticko-leninské sociologie: deskriptivně poznávací, socio-technickou, teoretickou a ideologickou (s. 211–267). Obdobné vymezení formuluje F. Zich a kol. v práci *Co víte o sociologii*. Praha 1978, s. 18–19.

— Kudy a jak vedou v té které oblasti sociální problematiky základy cesty spojení sociologického poznání s praxí?

— Jaká sociální praxe je nejvíce otevřena pro využití sociologických poznatků?

— V jaké podobě předkládané sociologické poznání je nejsnáze využitelné v té či oné oblasti sociální praxe?

— Jak optimálně postupovat, aby se síla a potence sociologického poznání stala praktickou silou?

— Jaké jsou optimální cesty při pronikání sociologického poznání do řídicích struktur, například v oblasti ideologie, kultury, ekonomiky a podobně?

V otázkách by bylo možno pokračovat. Jejich výčtem není řečeno, že jsme se jimi vůbec nezabývali. Z hlediska potřeb vlastní společenské praxe však zvládnuty nebyly. Právě tady jsme nesplnili mnohá očekávání.

Někteří účastníci zmíněného jednání Varenské sociologické školy spojovali praktické využití sociologického poznání s *řídicí a kulturní funkcí sociologie*.

V řídicí funkci jde zejména o přijímání a využívání sociologických poznatků v procesech rozhodování a při korekcích, které provádíme na základě nově získané sociologické informace. Je to vlastně přístup, v němž se hodnota sociologického poznání více či méně redukuje na bezprostřední využití empirické sociologické informace. Ta je však pro řídicí procesy významná nejen tehdy, když vypovídá o korelačních a funkčních závislostech sledovaných jevů, ale především tehdy, jestliže jsme schopni takovou informaci dovést až k příčinné analýze, tedy k poznání tendencí, zákonů a zákonitostí změn probíhajících v různých oblastech společenského života. Jde o makro, mezo i mikroúroveň, celou zemi, ale i o kraje a okresy, velké i malé sociální skupiny a tak dále.

Jinak řečeno — v řídicích procesech by se měl prosadit celý systém sociologického poznání v různých rovinách obecnosti svého poznání a nejen jako empirická sociologická informace.

Tím samozřejmě není řečeno, že sociologická informace o některých „parciálních otázkách“, „detailech“ našeho každodenního života není významná. Nerespektování takové informace například v procesech dynamiky společenského vědomí může mít za určité situace stejně negativní důsledky jako přehlížení některých obecných zákonitostí socialistické výstavby.

Kulturní funkce sociologie byla na varenském jednání vymezována jako formování sociologického myšlení lidí, jako rozvoj schopností systémového sociálního myšlení. Byla definována jako určitý styl myšlení, který působí na reprodukci a osvojení si sociální skutečnosti, jako získání schopností pochopit detaily společenského života v souvislosti s celkem, který je produktem historického vývoje lidské kultury. Z tohoto hlediska je sociologické poznání charakteristickým prvkem socialistické kultury.

Řídicí a kulturní funkce marxisticko-leninské sociologie tedy směřují k praktickému využívání sociologických poznatků, předpokládají, že celý proces poznání a jeho samotný duch v sobě nutně zahrnují možnosti efektivních a praktických vstupů do společenské praxe.

Pokusme se alespoň naznačit některé skutečnosti, které podmiňují tento maximálně praktický efekt.

1. *Základní, určující podmínkou*, a to jak pro získání reprezentativní, pravdivé a validní informace, tak i pro její praktické, efektivní využití, je *metodologické zakotvení sociologického poznání*. Metodologii sociologického poznání chápeme jako obecnou teorii metod poznání, ale také jako cílevědomé praktické přetváření skutečnosti. Metodologie je duší vědy. Platí to ve všech rovinách metodologické obecnosti — od obecné až po speciální vztahující se k příslušným vědním disciplínám.

Při jiných příležitostech jsme se pokoušeli dokázat skutečnost, že jaká je metodologie, takové je i sociologické poznání [Rychtařík 1984 : 236—255], [Rychtařík 1981 : 1—12], [Rychtařík 1971 : 346—355].

Nepovažujeme vůbec za zbytečné znovu opakovat, že metodologické přístupy rozhodují o celkovém charakteru a možnostech využití sociologické práce ve více polohách, a to:

- o celkovém charakteru výzkumného procesu
- o tom, jaký bude výběr a řazení sledovaných problémů a faktů
- o zařazení analyzovaných skutečností do určujících souvislostí.

A nejen to. *Jestliže jsou naše přístupy určující pro výsledky sociologického poznání, jestliže rozhodují nejen o přesnosti, ale také o pravdivosti poznání, jsou nutně určující i z hlediska možnosti uplatnění v sociální praxi.*

Pokud orgánům společenské decize předkládáme výsledky, které postrádají parametry reprezentativního, pravdivého, přesného a diferencovaného poznání založeného na postupech, jež umožňují kvantitativní poznání proměnit v kvalitativní analýzu — pak se celá naše výzkumná práce stává fiktivní. Z hlediska potřeb praxe jen komplikuje nebo zakrývá skutečný stav věcí. Musíme připustit, že takové poznání se může stát i pláštikem deformací. Právě na tato nebezpečí upozorňoval V. I. Lenin, když kritizoval statistické výzkumy prof. Karyševa [Lenin 1952 : 90].

Leninovy přístupy přesahují dobový rámec. Jsou uplatněním metodologických postulátů, které by měl znát každý sociolog. Připomínají nám určující vliv metodologické orientace nejen na sociologické poznání, ale i na reálné možnosti jeho využití v praxi. A znovu se nám vrací základní konstatování: *jaká je metodologie, takové je nejen sociologické poznání, ale takové jsou v zásadě i možnosti uplatnění tohoto poznání v sociálních zápasech doby.*

Druhou základní podmínkou dosažení maximálně praktického efektu ve využití sociologických poznatků je sám vědecký subjekt poznání, respektive subjektivně osobnostní přístup sociologa k této problematice.

Do vztahu mezi sociologickým poznáním a jeho využitím v praxi vždy určitým způsobem vstupuje sociolog jako konkrétně historická osobnost se svou hodnotovou orientací, svými postoji, stylem vědeckého myšlení a jednání, se svou životní orientací a životním přesvědčením.

P. V. Kopnin k této souvislosti připomíná, že „... bez přeměny myšlenky v osobní přesvědčení není možná praktická realizace teoretických myšlenek“ [Kopnin 1974 : 253].

Přesvědčení o pravdivosti určitých poznatků, o potřebě jejich realizace v zápasech doby je neoddělitelným prvkem sociologického poznání. Utváří se v závislosti na objektivních podmínkách lidského bytí při působení a osvojování si určitého systému teoreticko-metodologických poznatků a v souladu s individuálními zvláštnostmi osobnosti.

I o přesvědčení sociologa je možno říci, že ve svém obsahu a struktuře, na nejvyšší úrovni abstrakce představuje určitou filozofickou orientaci. Filozofie prostupuje náš život a je nejen základem a pramenem životních orientací, ale určuje rovněž konkrétní i obecný odraz světa. Stává se tak stylem tvořivého vědeckého myšlení a konání.

Skutečná tvořivost vědeckého myšlení a konání vždy byla, je a bude spjata s názorovým bojem. Nejdůležitější podmínkou efektivní tvůrčí činnosti je odstranění společenského systému založeného na vykořisťování člověka člověkem. Společenská přestavba a vítězství socialismu sice vytváří velmi příznivé podmínky pro tvůrčí vědeckou práci, ale ani ty se nerealizují automaticky. Řada

okolnosti, jakými jsou například možnosti ekonomického zabezpečení, kádrové struktury, řízení a organizace výzkumného procesu, morální ovzduší v tvůrčích kolektivech, boj s kapitalistickým světem, potřeby obrany země a jiné mohou v každém daném okamžiku tuto velmi příznivou situaci nemálo omezovat [Metodologičeskiye 1979 : 237—251].

Obecně však platí, že životní orientace, osobní, světonázorové a etické přesvědčení vědeckého pracovníka vystupují jako činitelé významně zasahující mezi sociologickou teorií a sociální praxí.

Rozhodují o nejdůležitějších otázkách: proč člověk koná svou práci, proč a jak je připraven se angažovat, čemu je ochoten dát víc, než se vyžaduje, dokáže-li obětovat své pohodlí či osobní zájmy a přijmout možná rizika spojená s realizací myšlenek sociologického poznání, aktivně mu pomáhat, stát se propagátorem a organizátorem nového a tak dále. Na tomto místě se sama nabízí myšlenka vyslovená na XXVI. sjezdu sovětských komunistů: *praktické uplatnění nových vědeckých poznatků je dnes úkol stejně důležitý jako jejich vývoj.*

Proces propagování a realizace nových sociologických poznatků nejen zpětně ovlivňuje hloubku vlastního sociologického poznání, ale stává se i jedním z hlavních faktorů zvyšování efektivnosti veškeré vědecké práce.

Další základní podmínkou dosažení maximálního efektu pro využití sociologických poznatků je jejich transformace do takového systému opatření, direktiv a řídicích zásahů, aby se mohly projevit jak ve společenských subsystémech, tak v sociální dynamice rozvoje socialistické společnosti.

Proti tomuto požadavku dnes stojí dlouhodobě pěstované iluze, že sociologické poznání už samo o sobě představuje návod, pokyny, direktivitu pro přijetí potřebných rozhodnutí.

Jde o rozsáhlou problematiku, jejíž komplikovanost je dána zejména nutnou dělbou práce mezi těmi, kteří působí v orgánech společenské decize na straně jedné a těmi, kteří jsou bezprostředně spjati se sociologickým poznáním na straně druhé.

Zkušenosti neustále potvrzují, že posílení a organizační upevnění vztahů mezi výzkumnými pracovišti a příslušnými řídicími složkami může znamenat mnoho. Ani ve společenském poznání se žádná nová myšlenka, stejně jako žádný zápas za její prosazení, neodehrává ve vzduchoprázdnu. Každá nová myšlenka, objev, teorie vyžaduje nejen pochopení samotného autora, ale i takovou argumentaci, která usnadní její využití a prosazení do praxe, protože společnost fungovala před jejích objevením i před sdělením poznatků, které například přinesl společenskovědní výzkum.

Aby nová myšlenka zapustila kořeny, aby se materializovala, musí „vypudit stará poznání“, musí zaujmout jejich místo v soustavě znalostí. Z více důvodů to vůbec nemusí být tak snadné. Vidět nemalou dialektickou složitost těchto otázek znamená respektovat historickou i sociální podmíněnost poznání, v jehož procesu se člověk i lidstvo jako historický subjekt zmocňují sociální reality, odrážejí a odhalují méně a více podstatné souvislosti jejího vývoje a rozvoje.

Proto ani sociologické poznání nemůžeme posuzovat jako poznání „vůbec“. Musíme stále respektovat skutečnost, že jednotlivci i různé sociální útvary mají samozřejmě k dispozici ještě jiné zdroje sociálního poznání, a tedy i jiné „informační fondy“, než které poskytuje sociologie. A nejen to. Žádné poznání nemůže být izolováno od stavu praxe, která — jak známo — je nejen jeho východiskem, ale i kritériem a cílem. Proto představa, že zítra předáme kvalifikovanou, se všemi profesionálními parametry vědeckovýzkumného sdělení koncipovanou zprávu například o stavu kriminality mládeže, hodnotové orien-

taci dělnictva velkých průmyslových závodů, fluktuaci v terciární sféře, světónázorové orientaci různých skupin mládeže a tak dále a „pozití“ se všechno mávnutím kouzelného proutku změnil, je metafyzická a samozřejmě krajně nereálná. Pěstovat atmosféru nereálných a falešných představ, z níž se občas ozve: „... my jsme udělali výzkum a nic se neděje“, znamená de facto vytvářet demobilizující atmosféru.

Pravdivé poznání je složitý, náročný a rozporný proces. Ale změna sociální reality je proces mnohem složitější, náročnější a rozporuplnější a také dlouhodobější.

To je také jeden z důvodů, proč se musíme více než dosud zamýšlet nad takovou problematikou, jakou je zpracování pro danou chvíli a situaci reálných „sociálních technologií“, určitých vzorových systémů některých standardizovaných činností směřujících k tomu, aby vyžadované cíle byly dosaženy co nejefektivnějším způsobem. Tak se vlastně abstraktní vědecké poznání spojuje s možnostmi subjektivně realizované činnosti lidí. Měla by to být cesta, na níž se scházejí a integrují síla vědeckovýzkumné analýzy se sociální aktivitou subjektu — reprezentovaného stranou, malými či velkými sociálními skupinami, méně či více formalizovanými institucemi a jednotlivými lidmi.

Jen ve spojení objektivního a subjektivního, zákonitého a živelného, racionálního a smyslového, abstraktního a konkrétního, poznávaných možností a daných skutečností se realizují světodějně cíle našeho hnutí.

V sociologii bychom se proto měli více orientovat na to, jak profilovat sociologické poznání společnosti jako celku a jednotlivých sociálních subsystémů zvláště, jak dosáhnout nepřetržitého poznání jako součásti systému řízení sociálních procesů, které indikátory by se měly stát kostrou stále proudící sociologické informace, jak dovést sociologické poznání ke schopnosti vícevariantních prognóz ovlivňujících programy a plány praktické činnosti a tak dále.

Takto náročně formulované požadavky mohou být naplněny jen tehdy, jestliže sociologové sami mezi sebou vyřeší nemálo „etických bolístek“. Patří k nim překlenutí „sebeuzavření našich pracovišť“ a překonání profesionální omezenosti, která z toho plyne. Jen opravdová tvůrčí spolupráce „sociologů teorie a sociologů praxe“ spolu s těmi, kteří jsou bezprostředně spojeni se stále náročnějším řízením ekonomiky, politickovýchovné a ideologické práce a s procesy urychlení vědeckotechnického pokroku, může přinést tolik potřebné výsledky.

V budoucnu budou jistě vznikat různé organizační formy takovéto spolupráce, a to jak ve vědeckovýzkumných ústavech, tak v řídicích strukturách. Jedno však víme naprosto jednoznačně už dnes: *určujícím, koncepčně nejdůležitějším místem tohoto spojení je komunistická strana — nejvýznamnější subjekt teoreticko-poznávací a praktické — řídicí činnosti.*

U nás se velmi často, a někdy i s určitou „závistí“ posuzují přednosti a úspěchy sovětské a bulharské sociologie. Měli bychom vidět, že mimo jiné vyplynuly z toho, že sociologické poznání a zápas o jeho realizaci byl u našich sovětských a bulharských přátel vždy bytostně koncipován v úzké návaznosti na potřeby a požadavky strany. Sociologové tu vědomě převzali na svá bedra svůj díl zápasů doby. Jestliže platí ono známé, že „tempus dominus veritatis est“ (čas je pánem pravdy), pak v tomto případě čas potvrdil správnost cesty sovětské a bulharské sociologie. Konečně ani naše zkušenosti z nedávné historie nejsou zcela zanedbatelné. Pokud byl rozvoj sociologie spojen se zápasy revolučních sil společnosti a sociologická teorie a metodologie se rozvíjela jako neoddělitelná součást marxismu-leninismu, potud sociologické poznání v různých podobách své obecnosti vstupovalo do praktické činnosti strany. Pokud

se rozvoj sociologie ubíral jinými cestami, skončil v nejlepším případě v provincionalismu a nejčastěji tak či onak posluhoval různým „ismům“ buržoazních teorií.

Čtvrtou základní podmínku dosažení maximálního efektu využití sociologických poznatků bychom mohli označit jako *potřebnou sociologickou kulturu pracovníků praxe*.

Ti by v rámci své politicko-odborné přípravy měli získat určité schopnosti k systémovému sociálnímu myšlení. V posledních letech bylo nemálo vykonáno, aby u funkcionářů stranických a státních orgánů byl rozvíjen „sociologický styl myšlení“. Dnes mnozí pracovníci řídící sféry vědí, co jim může přinést sociologické poznání, a jsou solidně seznámeni se základními metodologickými a metodickými otázkami marxisticko-leninské sociologie.

Prostor pro přípravu byl vytvořen. Podílí se na ní VŠP ÚV KSČ, univerzitní fakulty, rozsáhlé postgraduální kursy VŠE a tak dále.

Nyní jde především o to, aby vše bylo využito, aby se celý systém teoreticko-metodologické přípravy nevzdaloval potřebám společenské praxe, ale naopak, aby v různých rovinách své obecnosti těmto potřebám vědomě sloužil.

Že to není vůbec okrajové téma potvrzují i mnozí zahraniční autoři, zejména v souvislosti s tím, že nezřídka nedokážeme adekvátně reagovat na rostoucí spektrum potřeb a požadavků stranických a státních orgánů. Například diskuse u „kulatého stolu“ o využití sociologie ve stranické práci, kterou organizoval časopis Voprosy istorii KSSS, mimo jiné ukázala, že potřeba a zájem, které projevují stranické orgány a organizace, bývá větší, než možnosti a schopnosti sociologů je naplnit. I to je jedna z nových skutečností, jimiž je možno charakterizovat situaci, do níž se dostává problematika vztahu sociologie a sociální praxe. (7)

Velká výzva sociologickému poznání

V názorech těch, kteří formulují společenskou objednávku, bývá nezřídka dominující představa, že s potřebami praxe může být spojená v podstatě jen taková sociologie, která má bezprostřední „praktickou hodnotu“. Při určitém zjednodušení by se tento přístup dal charakterizovat tezí „čím empiričtější, tím praktičtější“.

Vlastně se tak živelně a nevědomky dovoláváme vůdčí zásady sociologických koncepcí, které se šířily od první poloviny dvacátých let zvláště v USA a v západní Evropě — a které v různých podobách přežívají dodnes [Weidig — Winkler 1982 : 23—37].

Tyto koncepte byly vlastně pozitivistickou reakcí na neplodnost spekulativních buržoazních filozofických koncepcí. Proto byla „praktická sociologie“ definována jako „empirická věda“.

Na stránkách Sociologického časopisu jsme nejednou ukázali, proč jsou pro nás takové přístupy, zejména v nejvlivnějším mertonovském pojetí, nepřijatelné. Koncepte vycházející ze základní premisy „popsat a poznat funkcionální závislost“ a „nezabývat se kauzální myšlenkou“ měly své důvody. Především šlo o to nepřekročit praxi a zájmy kapitalistické společnosti a s pomocí empirického poznání pomáhat jeho „vylepšení“. To vše se dělo na pozadí kategorického imperativu: nevyjadřovat se k základním sociálním problémům společnosti, k narůstajícím globálním konfliktům mezi prací a kapitálem, mezi bohatými a chudými, mezi vlastníky výrobních prostředků a těmi, kteří vlastní jen svou pracovní sílu. Empirické poznání, jako jedno z nejvýznamnějších

(7) Viz časopis Voprosy istorii KSSS č. 3/1983, s. 49—78.

předpokladů hlubší analýzy, je tu absolutizováno jako jediný, určující předpoklad pravdivého poznání.

Nemusíme se přesvědčovat o tom, že empirické sociologické poznání přináší nemalé praktické a užitečné výsledky: „... popisuje jednotlivé jevy a stránky společenské praxe, například vývoj malých skupin, jednotlivé procesy, konflikty a proměny a přispívá k řešení zcela speciálních úkolů. Ale praxi blízká je taková empirická sociologie jen zdánlivě a její praktická účinnost je omezená...“ [Weidig — Winkler 1982 : 25].

Dodejme, že praxi blízká je tato sociologie v omezeném rozsahu a v omezeném časovém termínu především proto, že stranou zůstávají podstatné souvislosti, určující determinanty jejich vzniku, vývoje a zániku. Proto nelze než souhlasit se známou tezí, že není nic praktičtějšího než dobrá teorie.

Nová praxe socialistické společnosti vyžaduje i nové sociologické poznání. Snaha nově vyjádřit podstatu epochy, zvláštnosti daných úkolů a spojení revoluční teorie s praktickou činností je velkou výzvou sociologickému poznání.

Je dnes vůbec možno realizovat střizlivé, kriticky dialektické a realistické hodnocení a nové tvůrčí přístupy, k nimž vybízí poslední stranické dokumenty, bez sociologického poznání? Co všechno může „nabídnout“ sociologie v situaci, kdy realistické hodnocení je základem úsilí o překonání onoho protichůdného spojení obrovských, vpravdě historických úspěchů socialistické výstavby a „... nevyřešených úkolů dneška a problémů, které jsme zdědili z minulosti a které v zásadě mohly být vyřešeny dříve“ [Černěnko 1984 : 6].

Velká výzva sociologickému poznání nám připomíná, že socialismus — z hlediska dosavadního vývoje lidstva nejpokrokovější praxe — vyžaduje odpovídající rozvoj společenskovědní teorie a metodologie. Na nich je závislá veškerá analýza sociálních procesů, odkrývání jejich rozporů, tendencí, zákonitostí a vědecké zpracování zdůvodněných podkladů pro vedení strany a státu, pro sociální politiku, ideologickou činnost, pro optimalizaci řídicích procesů a tak dále.

Jestliže víme, že socialismus je možný jen jako vědomě utvářená praxe pracujících vedených stranou, pak to znamená, že pro tuto vědomě utvářenou praxi musí být poznávány a prosazovány zákony vědomého jednání.

My, kteří jsme spojení se sociologickým poznáním, tuto skutečnost musíme cítit jako naléhavou výzvu přispět svým nemalým dílem k hlubšímu poznání, k teoretickému formulování zákonů a zákonitostí rozvoje socialistické společnosti a udělat vše k jejich praktickému prosazení. A tady už vůbec nevystačíme s deskripcí stavu a dynamiky sociálních procesů, s analýzou stavu vědomí a chování sociálních skupin. Tady musíme hledat a nacházet určující faktory, strukturní a funkční prvky a především podstatné, příčinné podmínky procesů sociálního rozvoje.

To je cesta, která nám umožní svým dílem přispět nejen ke zdokonalení řízení a plánování sociálních procesů, ale i k vědecky fundované analýze dlouhodobých strategií sociálního vývoje.

Velkou výzvu sociologickému poznání spojujeme s požadavkem užšího spojení sociologické teorie a sociální praxe socialistické společnosti, s požadavkem rozvíjet sociologické poznání, za nímž stojí život a které vstupuje do života tím, jak slouží zápasům revolučních přeměn sociálního světa lidí. V těchto procesech se práce sociologa stává živoucí součástí našeho dneška. To je také její nejvyšší možné uznání a ocenění.

Snad jsme příliš v zajetí „své sociologické problematiky“ — budiž: není však právě nejobecnější speciální společenskovědní disciplína, jakou je marxisticko-leninská sociologie, „nejvíce otevřená“ a „nestojí nejbližší“ společen-

ským a lidským otázkám doby, všelidskému zápasu, vyvolávajícímu nové a nové potřeby hledání a objevování, spojujícímu sociologickou imaginaci, tvůrčí vědeckou fantazii s činem?

Jestliže na tuto otázku odpovíme kladně, pak sociolog musí být bojovníkem, nesoucím v sobě pokoru a zarputilost věčného hledání, poznávání, přehodnocování a přetváření, které je nadějí doby. Proto otázka vztahu sociologie a sociální praxe je současně i otázkou smysluplnosti práce sociologa. Stojí dnes před námi s takovou naléhavostí jako nikdy.

Naše „pýcha“ a sebevědomí, které nosíme v sobě, se často ptá: může být tento svět, tato společnost bez sociologického poznání? Politická napětí doby a boj lidstva za přežití připomínají, že otázka může být položena také jinak: může být marxistickým sociologem ten, který se staví mimo tuto společnost, mimo sociální zápasy doby, v nichž světlo a stín jsou stále kontrastnější?

Zdá se, že pro řešení vztahu sociologie a sociální praxe je dnes nejdůležitější právě to, jak odpovíme na velkou výzvu sociologickému poznání.

Literatura

- Afanasjev, A.: *Cíle a úkoly všestranného zdokonalování rozvinutého socialismu*. Rudé právo 23. 1. 1985.
- Andropov, J.: *Projev přednesený na zasedání ÚV KSSS*. Rudé právo 16. 6. 1983.
- Černěno, K.: *Prosazovat pravdu života a vznešené ideály socialismu*. Rudé právo 26. 9. 1984.
- Černěno, K.: *Na úroveň požadavků rozvinutého socialismu*. Rudé právo 24. 12. 1984.
- Fedosjev, P. N. a kol.: *Materialistická dialektika*. Praha, Svoboda 1984.
- Ivanov, V. N.: *Pozvednout sociologickou vědu na úroveň současných úkolů společenského rozvoje*. Sociologický časopis 1985, č. 1.
- Kopnin, P. V.: *Gnoseologičeskije i logičeskije osnovy nauki*. Moskva, Nauka 1974.
- Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 3*. Praha, Svoboda 1952.
- Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 21*. Praha, Svoboda 1957.
- Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 38*. Praha, Svoboda 1960.
- Metodologičeskije problemy sovremennoj nauki*. Moskva, Nauka 1979.
- Rychtařík, K.: *Jaká je metodologie, takové je i sociologické poznání*. Sociologický časopis 1984, č. 3.
- Rychtařík, K.: *Jaká je metodologie, taková je věda*. Sociologický časopis 1971, č. 4.
- Rychtařík, K.: *K metodologickým otázkám naší sociologie*. Sociologický časopis 1981, č. 1.
- Voronovič, B. A.: *Otličitelnyje čerty dialektiki rozvitiija soznaniija socialističeskogo obščestva*. Praha, nepublikované vystoupení na konferenci VSP ÚV KSČ 1984.
- Weidig, R. — Winkler, G.: *Soziologie und gesellschaftliche Praxis*. In: Jahrbuch für Soziologie und Sozialpolitik. Berlín, Akademie-Verlag 1982.

Резюме

К. Рихтаржик: Социология и социальная практика

Возможность не осуществляется никогда совсем автоматически. Возможность необходимо не только познавать, но и осуществлять. Это справедливо и для требования более эффективного приобщения социологического знания к практической борьбе нашего времени. Вопросы практического использования социологического знания являются сегодня делом не только теоретической дискуссии, но, в первую очередь, научной политики, готовности и, зачастую, и способности вести и делать научно-исследовательскую работу так, чтобы она была действительно применима в социальной практике. Эту применимость некоторые авторы связывают с управленческой и культурной функцией социологии. Это один из возможных взглядов на определение функций марксистско-ленинской социологии.

Ввиду того, что общественный заказ по отношению к марксистско-ленинской социологии формируется в разных плоскостях общности и разном уровне непосредственности социальных потребностей, социологическое знание будет содержать всегда раз-

ные уровни связей между явлениями и фактами социального мира людей. Социологическое знание — анализ корреляционных, функциональных и причинных отношений.

Практическое использование социологических знаний обуславливает, в частности: методологическое закрепление социологического знания, научный субъект познания (субъективно-личностный подход социолога к познаваемой действительности), преобразование социологических знаний в систему мер, директива управленческих вмешательств и необходимая социологическая культура работников практики.

Стремление по-новому выразить сущность эпохи, особенности данных задач и связь революционной теории с практической деятельностью — большой призыв к социологическому знанию. Этот факт мы принимаем как задачу внести свой немалый вклад в углубление познания, к теоретическому формированию законов и закономерностей развития социалистического общества и сделать все для их практического использования.

Вопрос отношения социологии и социальной практики является одновременно вопросом о смысле труда социолога. Он встает перед нами с небывалой раньше настоятельностью.

Summary

K. Rychtařík: Sociology and Social Practice

The realization of a possibility is never quite automatic. A possibility must not only be recognized but also realized. This also applies to the call for a more effective penetration of sociological knowledge into the practical struggles of our time. Today, questions of the practical application of sociological knowledge are not only a matter of theoretical discussion but, in the first place, of scientific policy, and not unfrequently of the ability to control and perform scientific activity in a way rendering it really usable in social practice. In some authors' opinion, this applicability is connected with the controlling and cultural function of sociology. This is one of the possible views of the delimitation of functions of Marxist-Leninist sociology.

Since the social order placed with Marxist-Leninist sociology is conceived on various levels of generality and in various positions of the immediacy of social needs, sociological knowledge will always contain various levels of relations between phenomena and realities of the people's social world. Sociological knowledge is an analysis of correlational, functional and causal relations.

The practical application of sociological findings is conditioned particularly by the methodological anchorage of sociological cognition; by the scientific subject of cognition (the sociologist's subjectively personal approach to recognized reality); by the transformation of sociological findings into a system of measures, the directive of managerial interventions, and the requisite sociological culture of workers in practice.

The endeavour newly to express the substance of the epoch, the singularities of the given tasks and the connection of revolutionary theory with practical activity is a great challenge for sociological cognition. We accept this fact as a task to contribute in a high degree to a deeper understanding, to the theoretical formation of laws and regularities governing the development of socialist society; and to do our utmost for their practical application.

The question of the relation between sociology and social practice is simultaneously a question of the sensefulness of the sociologist's work: today it is presenting itself with unprecedented urgency.